

kritičke pedagogije i kritičkih teorija obrazovanja. Glede očekivanja od obrazovnih institucija, autorice drže da bi institucije na svim razinama trebale postaviti središnji naglasak na integraciji i podupiranju socijalne pravde, mira, ekološke održivosti i humanog obrazovanja kroz svaki aspekt obrazovnog procesa: interpersonalni odnosi, zajednica, kurikulum, podučavanje, liderstvo, istraživanje, kao i kroz procedure, prakse i politike institucija. Drugim riječima, obrazovne institucije trebale bi imati obvezu da pripreme aktivne, demokratske i prema miru orijentirane građane, s odgovarajućim znanjem, vještinama i motivacijom za djelovanjem. Ovim okvirom za provođenje socijalne pravde, tj. za preusmjeravanjem obrazovnog diskursa prema obrazovanju za odgovornost i integriranju socijalne pravde i ekološke održivosti u formalni kurikulum, autorice sugeriraju viziju budućeg obrazovnog diskursa, afirmirajući pristup koji je spreman podjednako obuhvatiti praktično življenje, djelovanje u zajednici i podučavanje, kao zalag obrazovanju za bolji svijet. Zbog svoje sveobuhvatnosti i podjednako naglašenim pristupima u razvijanju obrazovnog diskursa, novog kurikuluma i praksi učenja i djelovanja, radovi u ovom zborniku će zasigurno biti podjednako zanimljivi kako edukatorima tako i učenicima i studentima, kao i znanstvenicima i onima koji promišljaju buduće obrazovne politike.

Ivanka Buzov

Anči Leburić, Vjekoslav Afrić i Zorana Šuljug Vučica
LJUDSKI KAPITAL KAO RAZVOJNI FAKTOR
Redak, Split, 2009., 146 str.

Tematika razvojnih strategija zasigurno je jedna od najrelevantnijih za budućnost svakog društva. Usprkos iznimnoj važnosti ovog pitanja, dojma smo kako se u hrvatskoj javnosti u nedovoljnoj mjeri raspravlja o mogućim razvojnim pravcima našeg društva. Pojam *razvoja* se uglavnom zadržava na razini sadržajno praznih fraza uobičajenih u domaćem političkom diskursu.

Stoga svakako vrijedi pozdraviti propitivanje tematike razvoja iz sociološkog rakursa koja je ovdje prezentirana pod naslovom *Ljudski kapital kao razvojni faktor*. Osobita vrijednost knjige, čini nam se, leži u akcentuiranju značaja ljudskog kapitala kao krucijalnog generatora, kako gospodarskog, tako i općeg društvenog razvitka. Iako su napredne ekonomije Zapada već unatrag nekoliko desetljeća uvidjele kako je čovjek temeljni razvojni čimbenik, u hrvatskom društvu, a osobito na instanci nositelja političkih odluka, još uvijek nije razvijena svijest o čovjeku kao ključnom „ekonomskom resursu“.

Knjiga *Ljudski kapital kao razvojni faktor* sastoji se od pet tematskih cjelina uz popratnu bibliografiju te metodološku i empirijsku arhivu. Nakon kraćeg predgovora autorice Anči Leburić, u prvom poglavlju *O ljudskom kapitalu* Vjekoslav Afrić daje pregled različitih teorijskih konceptualizacija kapitala. Autor polazi od Marxovog pojma kapitala i pojma kapitala prisutnog u klasičnoj ekonomiji te ukazuje na razliku današnjeg poimanja kapitala u odnosu na

ranije teorijske pristupe. Tijekom 1960-ih godina razvijaju se ekonomske teorije koje razmatranju kapitala prilaze „s obzirom na različite forme kapitala i njihove sustavne međuodnose“ (str. 15). Na temelju ovakvog poimanja kapitala pojavljuju se njegove suvremene klasifikacije: financijski kapital, prirodni kapital (ili okolina kao kapital), infrastrukturni (ili fizički kapital), socijalni kapital, ljudski (ili individualni kapital) te znanje kao kapital (ili kulturni kapital). Afrić u osnovnim crtama izdvaja osnovne odrednice svake pojedine vrste kapitala. Budući da ova publikacija u svome naslovu naglašava ljudski kapital, izdvojimo, dakle, kako je on ovdje definiran kao skup „svih vještina i svih fizičkih karakteristika koji posjeduje neka osoba“ (str. 18). Na operacionalnoj razini ljudski kapital se pojavljuje kao individualno znanje, postignuti nivo formalnog obrazovanja i postignuti nivo kompetencija ili individualnih vještina.

U odjeljku o kulturnom kapitalu Afrić se u velikoj mjeri oslanja na analize P. Bourdieua. Ovdje se također ukazuje na Bourdieuovo distingviranje triju formi u kojima se manifestira kulturni kapital: utjelovljeno stanje (kao trajna dispozicija duha i tijela), objektivno stanje (kulturna dobra) te institucionalno stanje (oblik objektiviziranog socijalnog instituta društveno legitimiranih kompetencija).

U nastavku Afrić detaljnije elaborira koncept ljudskog kapitala. Radi se o pojmu koji tijekom 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća počinju razvijati Schultz i Lewis a kasnije i Becker. Polazišna pretpostavka bila je ideja A. Smitha da ljudi mogu biti ne samo vlasnici materijalnog, fizičkog i financijskog kapitala već su oni istovremeno i posjednici znanja, vještina i kvaliteta,

dakle, osebujnog tipa kapitala. Na temelju ove premise, uvodi se distinkcija ljudskog kapitala kao nečeg što netko posjeduje i resursa kao „nečeg što netko transformira, koristi ili eksploatira u nastojanju izvođenja neke koristi“ (str. 23).

U suvremenom svijetu, ističe Afrić, ljudski kapital, znanje, zdravlje i vještine postaju bitni konstituensi proizvodnje dobara, po svojoj važnosti i bitniji od drugih elemenata ekonomske proizvodnje. Izuzetna ekonomska relevantnost upravljanja ljudskim kapitalom i znanjem na području ekonomske produkcije, indiciraju kako će i u nadolazećim vremenima teorija o ljudskom kapitalu biti itekako nezaobilazna.

U odjeljku *Ljudski kapital u interakciji s ostalim tipovima kapitala* najveća se pažnja pridaje problematici transfera ljudskog kapitala u druge tipove kapitala. Poteškoća konverzije ljudskog kapitala osobito je zamjetna na tržištu rada gdje se ljudski kapital prenosi putem edukacijskog sustava i pratećeg sustava izdavanja certifikata.

Autor u nastavku naglašava izuzetnu važnost „upravljanja znanjem“. Pod ovom se sintagmom podrazumijevaju strategije koje naglašavaju središnju ulogu ljudskog (intelektualnog) kapitala kao osnovnog generatora tržišnih prednosti. Stoga se u današnje vrijeme poduzeća suočavaju sa zahtjevom za reorganizacijom i obnavljanjem vlastitih intelektualnih resursa. Strategija upravljanja znanjem teži razvijanju efikasnog načina upravljanja znanjem unutar pojedinog poduzeća a s obzirom na pretpostavku da pravilna valorizacija znanja doprinosi poboljšanju konkurentskih prednosti tvrtke. U osiguravanju konkurentске prednosti vrlo značajnom se pojavljuje „SEKI strategija“, odnosno strategija transformacije tacitnog znanja zapo-

slenika u eksplicitno znanje koje poprima obličje patenata.

Ljudski kapital kao razvojni faktor naslov je sljedećeg odjeljka. U njemu Afrić otvara problematiku razvoja inzistirajući pri tome kako se koncept razvoja mora temeljiti na načelima „održivog razvoja“. Ekološka ravnoteža, gospodarska sigurnost i društvena pravednost tri su ključna momenta koncepta održivog razvoja. Implementacija koncepta održivog razvoja, nadalje, zahtijeva izgradnju novog tipa ekonomije, *ekonomije učinkovitosti* ili *ekonomije znanja* a u perspektivi i konstituciju novog tipa društva – *društva znanja*. *Lisabonska strategija* Europske Unije iz 2000. godine predstavlja strateški dokument u kojem se polemizira izgradnja modela društva utemeljenog na inovaciji, obrazovanju i punoj zaposlenosti. Dakle, društvo znanja apostrofira se kao poželjna razvojna perspektiva europskih društava. U jednoj se takvoj konstelaciji ljudski potencijali pojavljuju kao temelj gospodarskog i društvenog razvitka a obrazovanje i cjeloživotno učenje kao generatori takvog razvitka. U prosincu 2002. godine, navodi autor, HAZU je objavila *Deklaraciju o znanju* u kojoj se ističe važnost znanja i obrazovanja kao osnovnih razvojnih poluga. U istom se dokumentu, stoga, ističe veće ulaganje u obrazovanje i znanost kao prioritet razvojne politike.

Metodološki aspekti istraživanja naslov je drugog poglavlja u kojem autorica Anči Leburić iznosi osnovne podatke o empirijskom istraživanju provedenom u prvoj polovici 2005. godine. Prezentacija rezultata istraživanja, zapravo, predstavlja dominantni tematski supstrat ove knjige.

U početnom dijelu poglavlja autorica objašnjava način na koji su konceptualizirani

a potom i operacionalizirani osnovni pojmovi. Budući da je ljudski kapital u uskoj vezi s ostalim oblicima kapitala, u istraživanju je primijenjen multidimenzionalan pristup. Posjedovanje određenih razina ljudskog kapitala neophodan je preduvjet za efikasno djelovanje pojedinaca u različitim socijalnim skupinama te, općenito, u društvenom okruženju.

Koncept ljudskog kapitala u ovom je istraživanju operacionaliziran kao „vlasništvo pojedinca nad nekim svojim obilježjima koje ih kvalificiraju kao intelektualce, akademske građane, obrazovane i kulturne pojedince“ (str. 48). Ljudski je kapital shvaćen kao određen tip intelektualnog kapitala formiran u okviru specifičnih „osobnih mreža kvalitete“ (str. 48) a koje određenu grupu individua u našem društvu određuju kao iznadprosječne i osobito kvalitetne.

Anketa i intervju dvije su osnovne istraživačke metode korištene u istraživanju. Uzorak ovog istraživanja uključivao je gotovo 3000 ispitanika na području RH. Radilo se o tipu namjernog uzorka strukturiranog s obzirom na obrazovne i profesionalne kategorije. Gotovo čitav uzorak (96%) činile su osobe s visokom ili višom stručnom spremom a preostali dio ispitanika bili su oni sa stečenim srednjoškolskim stupnjem obrazovanja te pojedinci koji su obnašali neku od rukovodećih funkcija u poduzećima, odnosno ustanovama. Velika većina ispitanika bile su zaposlene osobe od kojih je više od polovice bilo u dobi od 31 do 45 godina starosti. U ovom istraživanju podjednako su bili zastupljeni muškarci i žene. S obzirom na strukturu prema zanimanju, najzastupljenija su bila službenička zanimanja te poslovi stručnjaka. Socijalno porijeklo

ispitanika bila je sljedeća razmatrana dimenzija. Ispitivanjem strukture socijalnog porijekla ustanovilo se da su očevi ispitanih većinom radili u kvalificiranim i radničkim zanimanjima dok su žene iz prethodne generacije, dakle majke, uglavnom bile domaćice. Najveći dio uzorka činili su ispitanici rođeni u gradu dok je manji dio njih ruralnog porijekla, odnosno s otoka.

Na početku sljedećeg poglavlja *Obrazovne i inovacijske dimenzije ispitanih građana Hrvatske* autorice Zorane Šuljug-Vučice iznova se propituje koncept ljudskog kapitala. Za teorijska razmatranja ovog koncepta autorica uporišta pronalazi u konceptualizacijama Beckera, Schultza, Putnama, Portesa i Schullera. U ovim promišljanjima najveći je naglasak stavljen na rasvjetljavanje relacije između ljudskog i društvenog kapitala. Autorica naglašava komplementaran odnos ljudskog i društvenog kapitala te političkih, institucionalnih i legalnih mehanizama. Pojedina empirijska istraživanja ukazuju na međusoban blagotvoran utjecaj ljudskog i društvenog kapitala. Štoviše, u slučaju da se ljudski kapital stječe izvan društvenog konteksta, njegovi socijalni i ekonomski vrijednosni aspekti bit će ograničenog karaktera.

U nastavku poglavlja Šuljug Vučica iznosi rezultate empirijskog istraživanja ljudskog kapitala u Hrvatskoj kako na individualnoj tako i na kolektivnoj (socijalnoj) razini. Od izuzetnog je značaja naglasiti kako cilj istraživanja nije bio egzaktno izmjeriti ljudski kapital nego ispitati mišljenje i procjene ispitanika o komponentama vlastitog kapitala (formalno obrazovanje, neformalno učenje, komunikacijske vještine te upotreba informacijskih i komunikacijskih tehnologija) te stav o pojedini-

nim strukturalnim značajkama društva a s obzirom na potencijal korištenja ljudskog kapitala.

Ispitanici su izrazili relativno zadovoljstvo iskorištenošću vlastitih intelektualnih potencijala (71,2%) te kapitaliziranjem svoga znanja (75,4%) (str. 62). Nešto više od polovice ispitanika (52%) smatra se vještim govornikom a 63,9% ističe vlastitu brzinu i snalazljivost u razmišljanju. Jedan od najzanimljivijih podataka jest kako 68,4% ispitanih procjenjuje da su ovladali jezikom novih tehnologija. Interesantan je i odgovor, koji ističe i sama autorica, kako jedva tek nešto više od polovice ispitanika (njih 57,4%) smatra da je neophodno poznavati strani jezik - prilično zabrinjavajući pronalazak, usudili bismo se dodati. U odjeljku o socijalnim dimenzijama ljudskog kapitala, autorica ocrtava teorijski okvir teze o nastajanju *društva znanja*. Pri tome se naglašava utjecaj novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija, razvijenog sustava inovacija te značaj znanja kao osnovnog ekonomskog resursa ekonomije znanja u društvu znanja. Nakon izlaganja osnovnih indikatora i ključnih elemenata društva znanja, prelazi se na iznošenje stavova ispitanika prema eventualnoj prezentnosti ovakvog tipa ekonomije u našem društvu. A on je negativan i kritički. Naime, samo 10% ispitanika mišljenja je kako se hrvatsko društvo može okarakterizirati kao društvo znanja. Najveći dio ispitanika (njih 37,3%) procjenjuje kako ne živimo u društvu znanja a otprilike jednak broj smatra kako se tome cilju ipak primičemo.

U nastavku autorica objašnjava razloge ovakvih ocjena izdvajajući kako Hrvatska nije u dovoljnoj mjeri spremna odgovoriti na izazove globalnog informacijskog druš-

tva te kako se pokazala nesposobnom u prihvaćanju globalnih promjena. Razloge takvome stanju valja tražiti u dominaciji tradicionalnog sustava vrijednosti te istovremenoj prisutnosti poslovne etike tajkuna. Prema tome, „društvena klima tradicionalizma i *open-minded* elita spriječile su reorganizaciju razvoja zasnovanog na znanju“ (str. 69).

Stanje i perspektive ljudskog kapitala u Hrvatskoj autorice Zorane Šuljug Vučice naslov je četvrtog poglavlja. Na početku poglavlja tematiziraju se određene dimenzije materijalnog statusa i društvenog ugleda. Iako je istraživanje pokazalo da ispitanici posjeduju više nekretnina i pokretne imovine u odnosu na prosjek po kućanstvu u Hrvatskoj, autorica napominje kako to još uvijek ne znači da ih možemo smatrati bogatim osobama. Ovaj podatak postaje sasvim jasan ako naznačimo da je osnovni izvor prihoda velike većine ispitanika (78,1%) mjesečni osobni dohodak koji primaju kao državni službenici. Naime, izuzev 16,6% ispitanika samostalnih poduzetnika, ostali dio uzorka čine službenici te stoga ne čudi da se njihova primanja kreću u okviru hrvatskog prosjeka. S obzirom na procjenu vlastitog bogatstva, 59,9% ispitanika smatra se „bogatim u bilo kojem smislu“ a najveći dio njih ističe vlastito „intelektualno bogatstvo“ (17%). Vrijedi napomenuti kako ispitanici uglavnom ističu „duhovno bogatstvo“ a tek mali broj (vjerojatno uspješni poduzetnici) sebe smatra „materijalno bogatima“. Određen prostor Šuljug Vučica posvetila je i analizi društvene strukture u Hrvatskoj ističući kako se ispitanike može smatrati pripadnicima srednje klase. Međutim, ova procjena, nažalost, nije podrobnije elaborirana i dalje analizirana.

Nadalje se iznosi kako respondenti pozitivno procjenjuju obrazovanje, kako vlastito, tako i ono svoje djece. Stoga se najvrednijom smatra investicija u obrazovanje vlastitog potomstva. Što se moguće emigracije tiče, nešto više od 60% ispitanika nije istaknulo nikakve aspiracije prema odlasku u inozemstvo. Ispitanici su (njih 68%) izrazili zadovoljstvo vlastitim obrazovanjem ali i nešto manje zadovoljstvo raspoloživim stupnjem općeg znanja. Načelno pozitivno ili osrednje zadovoljstvo iskazano je i poslom a kao jedna od najviše zadovoljavajućih dimenzija jest ona društvenog života te broj prijatelja i poznanika. Sumirajući osnovne dosadašnje rezultate istraživanja autorica ističe kako „većina ispitanika ima relativno visoko mišljenje o sebi, o vlastitim sposobnostima i perspektivama“ (str. 80).

Analiza socijalnih aspekata percepcije ljudskog kapitala u Hrvatskoj slijedi u nastavku. Autorica se ovdje poziva i ukazuje na ranija istraživanja našeg društva koja su indicirala nizak stupanj povjerenja u institucije pravne države, „bujanje političkog klijentelizma“ (str. 83), nedostatak temeljnih životnih smjernica, prisutnost poprilične doze euro-skepticizma, trend porasta siromaštva i socijalne isključenosti, rast stope nezaposlenosti... Sve se navedene pojave, i općenito negativna obilježja socijalnog okruženja, negativno odražavaju i na stav spram ljudskog kapitala u društvu. Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako ispitanici znatno kritičnije procjenjuju ljudski kapital na društvenoj ravni za razliku od prilično pozitivnog vrednovanja njihovog vlastitog ljudskog kapitala. Prema mišljenju ispitanika, za ostvarivanje bržeg ekonomskog rasta neophodna je komercijalizacija znanja, kontinuirano

obrazovanje (već obrazovanih), informiranje određenih slojeva građana, razvijanje kulture ponašanja, stvaranje pogodnije društvene klime te veći radni angažman zaposlenika (str. 90).

Upravo se ovaj zahtjev za promjenom društvene klime ističe u zaključnom dijelu podnaslova *Perspektive utemeljenja društva znanja u Hrvatskoj*. U zaključku tako Afrić i Leburić podvlače da se problematika ljudskog kapitala uvijek mora razmatrati u sveobuhvatnom socio-ekonomsko-političkom kontekstu što je neophodan preduvjet za koncipiranje razvojnih strategija na makro i na mikro društvenoj razini. Budući da u današnje vrijeme konkurentnost nacionalnog gospodarstva u najvećoj mjeri ovisi o atributima raspoloživih ljudskih resursa, ulaganje u ljudske resurse mora biti

prioritet razvojne politike Hrvatske. Stoga autori zagovaraju nužnost većih ulaganja u obrazovni i znanstveni sustav kao prioritetne ciljeve nacionalne razvojne politike. Pored toga ističe se nužnost razvijanja socijalnog kapitala budući da njegova trenutna niska razina, koja se manifestira kao nizak stupanj povjerenja građana u društvene institucije, predstavlja prepreku razvoju ljudskog kapitala.

Knjiga je opremljena bibliografijom, anketnim upitnicima na hrvatskom i engleskom jeziku te sažetkom. Vrijedi istaknuti i popratni CD-ROM u kojem se na pedesetak stranica daje detaljan tablični i grafički prikaz odgovora na pojedina pitanja u anketnom upitniku.

Krešimir Žažar